

[Svědomí]

87-007 - 87-011

Podrobnější analýza fenoménu svědomí nám ukáže mnoho zajímavého. Svědomí je možné jen na základě uvědoměné zkušenosti setkání s oslovením ryzí nepředmětnosti; je to ta část našeho vědomí, která nás v naší danosti jakoby „zrazuje“ a která se dává do služeb onomu oslovení. Protože však to je oslovení, které je adresováno nám, je toto zradivší vědomí vráceno opět nám jakožto adresátu původní výzvy (která je vždy situační). Tak dochází v rámci jediného vědomí ke střetu té jeho složky, která je spjata s naší daností, s jinou jeho složkou, která – orientována svou přechodnou jakoby „zradou“ – je spjata sice rovněž s námi, ale nikoliv už s naší daností, nýbrž naopak s naší ne-daností, s naší budoucností, rozvrženou a nám nabídnutou v podobě výzvy „ty máš“. Dojem, že naše nejen už vědomí, ale přímo „svébytí“ (unser Selbst, Selbstsein) je postaveno jakoby mimo svět, má přes svou chybnost co do interpretace hlubokou oprávněnost, která musí být jen lépe interpretována. Chyba spočívá v tom, že toto naše „já“ jako subjekt je promítnuto jako intencionální „předmět“ či „předmět“ mimo svět („aus der Welt herausprojiziert“, jak říká Picht – 4893, s. 202), čímž je na jedné straně zbavováno své „reality“ (neboť skutečný subjekt není jen tím, čím není, nýbrž vždy také tím, čím je), ale na druhé straně je stavěno mimo svět, který je zbaven své otevřenosti (otevřenost všech svých situací) a je mylně redukován na svou jsoucnost, okamžitou danost. Vyňatost subjektu z rámce dané jsoucnosti situace i světa je jeho svobodou, skrze niž je zapojen (a sám se zapojuje) do nedanosti, ne-jsoucnosti světa budoucího, zítřejšího a pozítřejšího.

Svědomí je ta část vědomí, která je spjata se zkušeností setkání člověka jako subjektu s oslovením ryzí nepředmětnosti. Kromě toho musíme pamatovat na to, že nemůžeme mluvit o žádném vědomí vůbec, a tedy ani o žádném svědomí vůbec, nýbrž vždycky jen o jednotlivých aktech vědomí, a tedy také o jednotlivých aktech svědomí. Každý akt vědomí nebo svědomí představuje akt, který může být podroben reflexi. U člověka naší doby je to už naprosto samozřejmé, že každý akt vědomí (tedy i svědomí) je aktem, který si uvědomuje „něco“, ale zároveň také „sám sebe“ (pochopitelně to je nepřesné vyjádření, které si vyžaduje upřesnění všude tam, kde na tom záleží další myšlenkový postup: akt vědomí není vlastně aktem vědomí jakožto subjektu, nýbrž člověk je jediným subjektem každého aktu vědomí). Akt vědomí zároveň nemusí být nutně a samozřejmě vědomým aktem, ale stává se vědomým aktem vědomí teprve díky tomu, že sám prvotní akt vědomí (kde subjektem není

vědomí, nýbrž člověk) je podroben reflexi. Nějaký akt vědomí budiž zacílen na nějakou věc; vědomým aktem se tento akt stává nikoliv sám sebou, nýbrž teprve díky novému aktu téhož subjektu, jímž si subjekt uvědomuje nikoliv už přímo a pouze onu věc, nýbrž onen první akt, jímž si uvědomil onu věc, a je si v tomto druhém aktu vědom věci pouze zprostředkovaně přes akt první. Když tohle aplikujeme na svědomí, dojdeme k následujícím závěrům: předně aktem svědomí se dostává do našeho vědomí něco, co není redukovatelné na žádný akt vědomí ani na žádný jeho produkt. Této okolnosti si původně nejsme a ani dále nemusíme být vědomi, protože ke každému uvědomění tohoto druhu je zapotřebí reflexe jako dalšího aktu vědomí.

Svědomí musíme uznat jako základ a předpoklad existence mravního subjektu. Kdyby nebylo svědomí (když někomu chybí svědomí), nebylo by morální jednání možné (v pravém smyslu), nýbrž byla by možná jen mravní drezúra. Je to něco podobného tomu, jako když někomu chybí zrak. Slepí lidé často mluví o tom, že se na něco podívají, že něco uvidí apod., protože přejímají jazyk ostatních, kteří vidí. Ale pro ně znamená slovo „vidět“ něco docela jiného: např. ohmatat (přičemž někteří si osvojí takový jemný cit pro ohmatávané předměty, že se o tom vidoucím ani nezdá) – anebo tam jít s někým jiným, kdo vidí, a nechat si od něho vylíčit slovy to, co je okem možno přímo vidět (Žižka si tak nechával po ztrátě druhého oka líčit terén, na němž se měla vybojovat bitva). Analogickým způsobem mohou o svědomí mluvit lidé, kteří nemají žádné nebo zvlášť zakrnělé, a mohou jednat „mravně“ prostřednictvím druhých, jejichž způsoby a kritéria si prostě osvojí, mohou si navyknout eticky uvažovat asi tak, jako se můžete naučit komunikovat s počítačem některým z umělých „jazyků“ (Algol apod.) atd. Konec konců kultura nějaké společnosti, národa, epochy apod. nevyžaduje, aby všichni dosáhli na její vrcholy, ale je posuzována především podle svých nejlepších představitelů (a ovšem také – což je důležité – podle respektu, jež ostatní chovali k těmto svým vrcholným představitelům). Větší část společnosti se vždycky spíš veze, pokud jde o to nejpodstatnější, a svou činností ony vrcholy jen vnějšně zabezpečuje, umožňuje svou prací a svým zájmem, vytváří předpoklady apod. Společnost jako celek žije především nikoliv pro sebe, nýbrž pro své nejlepší, a ti zase pro něco vyššího, co dává smysl práci všech vůbec.

Když si uvědomíme povahu „hlasu svědomí“, tj. tu skutečnost, že v něm nepromlouvá sama oslovující ryzí nepředmětnost (např. pravda, spravedlnost apod.), nýbrž že se především každé takové oslovení musí nejprve „vtělit“ do nějakého našeho aktu-vědomí, a dále že tu ještě musí

přistoupit další akt-vědomí, jímž si onen první uvědomuje v reflexi a jímž teprve jsme schopni nějak - a pouze pokusně! - vyjmout, izolovat, vypreparovat ono původní oslovení z toho, jak se uplatnilo, jak bylo uchopeno, jak se vtělilo do našeho aktu-vědomí (prvotního), pak nám musí být jasno, kolika nebezpečím je takový proces uvědomování vystaven a kolika je ohrožen. „Hlas svědomí“ je důležitým pramenem naší mravní zkušenosti, ale není to pramen ani čistý, ani naprosto spolehlivý. Proto musí být vždycky kriticky přezkoumáván a kontrolován. Ani člověk sám si nemůže být nikdy jistý svým hlasem svědomí, a tak když se na hlas svědomí odvolává, odvolává se na instanci, kterou sám nemůže považovat za naprosto a v poslední instanci jistou a zaručenou. Tím spíš platí, že nemůže zůstat bez rozboru, kontroly a nezbytné diskuse, když se někdo na své svědomí odvolává tváří v tvář druhým lidem, nebo dokonce celé společnosti a jejím institucím, řádům a mravům. Ovšem na druhé straně je nutno mít na paměti, že tam, kde hlas svědomí (ovšem zase: kultivovaného, trénovaného, citlivého a co do citlivosti nejjemnější vybroušeného svědomí) se postaví proti tradičním pořádkům, mravům, přesvědčením a všeobecně sdíleným morálním úsudkům, všude tam si svědomí podržuje primát a superioritu. Rozpor s uznávanou morálkou nemůže být nikdy argumentem proti svědomí.

Svědomí, jak mu rozumíme a jak jsme je pojali, nemůže být redukováno pouze na hlas autorit, jejichž závažnost a platnost jsme se v průběhu své výchovy naučili poznávat a jejichž normy jsme si osvojili a které jsme internalizovali. Kdyby tomu tak bylo, nebyly by možné případy náhlého nového mravního vidění, nýbrž docházelo by vždycky jen k malým posunům, které teprve postupně a časem by mohly vést k reformám celého mravního nazírání. Ale tak tomu není. Proto si musíme připustit představu, že existuje něco takového jako zvláštní ‚logika‘ mravního myšlení a souzení či vidění, která ve své důslednosti si mnoho nezadá s náhlými nahlédnutími nových řešení matematických problémů apod. Ovšemže žijeme všichni z autorit, z toho, čemu jsme se naučili atd., ale právě tak jako ve vědě a v technice, také v mravním životě a v etickém myšlení existují menší nebo větší morální vynálezy a také takové, jež předznamenávají celé nové mravní epochy, epochy mravního života a myšlení. A takové vynálezy nejsou jen nahodilou odchylkou (jak tomu chce mít ve vývoji živých tvorů genetika se svým důrazem na nahodilé mutace), nýbrž představují hlubší, byť někdy náhlý vhled do mravní situace, který dovoluje vidět všechno jinak a nově, nicméně lépe, jasněji, plastičtěji, ve větší plnosti a životnosti, přiměřeněji nárokům situace i jejím danostem, tak, aby člověk ve svém jednání neztrácel sám sebe, ale

aby se získával, aby našel sebe, nebo alespoň aby našel další kus cesty k sobě, ke svému lidství, své lidskosti, k tomu, kým a čím být má, čím se má stát - a tedy k tomu, aby se alespoň trochu přiblížil k plnění svého poslání.